

Н.А. Олійник,
кандидат юридичних наук
Б.В. Якимчук

ОСВІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ФАКТАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ, ВИРОБНИЦТВА ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ

Розглянуто загальні питання провадження освідування особи, підозрюваної в організації або утриманні місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Акцентовано увагу на вирішенні проблемних питань, що виникають при провадженні освідування у таких кримінальних провадженнях. Обґрунтовується висновок про необхідність вдосконалення методики розслідування організації або утриманні місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, освідування, МВС України, розслідування кримінальних правопорушень, злочин, наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги.

Рассмотрены общие вопросы проведения освидетельствования лица, подозреваемого в организации или содержании мест для незаконного употребления, производства или изготовления наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов. Акцентировано внимание на решении проблемных вопросов, возникающих при проведении освидетельствования в таких уголовных производствах. Обосновывается вывод о необходимости усовершенствования методики расследования организации или содержания мест для незаконного употребления, производства или изготовления наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, освидетельствование, МВД Украины, расследование уголовных правонарушений, преступление, наркотические средства, психотропные вещества, аналоги.

General questions of carrying out the survey of a person suspected in the organization or the maintenance of places for the illegal use, production of drugs, psychotropic substances or their analogues are considered. An attention is drawn to the solution of the problematic issues arising when carrying out survey in such criminal proceedings. The conclusion about need of the improvement of a technique of investigation of the organization or the maintenance of places for the illegal use, production of drugs, psychotropic substances or their analogues is substantiated.

Keywords: investigative (search) actions, survey, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, investigation of criminal offenses, crime, drugs, psychotropic substances, analogues.

Важливе місце серед слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що проводяться під час розкриття та розслідування організації або утримання місць

для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів займає освідування особи.

Необхідно зазначити, що вагомий внесок у розроблення наукових засад проведення освідування зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімічев, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, В.І. Попов, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Ю.Г. Торбін, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, І.М. Якимов, М.П. Яблоков та інші. Наукова цінність проведених наукових досліджень безсумнівна, оскільки ця слідча (розшукова) дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці як оперативний спосіб збирання фактичних даних. Однак, на нашу думку, більш детального висвітлення потребують питання застосування освідування у кримінальних провадженнях за фактами організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з урахуванням сучасних умов сьогодення.

Отже, метою цієї статті є висвітлення питань проведення освідування у кримінальних провадженнях за фактами організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Згідно з ч. 1 ст. 241 КПК України [1], слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Відтак, при затриманні осіб за підозрою в організації або утриманні місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також відвідувачів вказаних місць може бути проведено **слідче і медичне освідування**.

Слідче освідування проводиться за необхідності виявити або засвідчити наявність у обвинуваченого, підозрюваного або у потерпілого чи свідка особливих прикмет. Згідно з ч. 3 ст. 241 КПК України, перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово.

Якщо необхідно провести **судово-медичне освідування** обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка (на стан наркотичного сп'яніння), то таке освідування за вказівкою слідчого, на підставі постанови прокурора, проводить судово-медичний експерт або лікар.

Фактичною підставою для проведення освідування є інформація про вживання однією із затриманих осіб наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Освідування може проводитись як у примусовому (за клопотанням потерпілого чи обвинуваченого), так і добровільному порядку [2, с. 108; 3, с. 75].

Згідно з ч. 2 ст. 241 КПК України, освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Отже, слідчий не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає

освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують гідність особи або дії, небезпечні для її здоров'я.

Згідно з ч. 5 ст. 241 КПК України, про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування. Отже, про результати освідування, проведеного слідчим, складається протокол, який підписують слідчий та освідуваний. При судово-медичному освідуванні складають акт, а коли освідування проводить лікар, він видає довідку. За загальним правилом, копія протоколу про проведення освідування надається, якщо особа заперечувала проти проведення свого освідування, і воно проводилось примусово.

Згідно з ч. 4 ст. 241 КПК України, при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватись лише суду під час судового розгляду.

Важливе значення для проведення освідування у кримінальних провадженнях (кримінальних справах) про організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів займають питання про те, що дає ця слідча дія, що слід виявляти, де і як.

Розглядаючи значення цієї слідчої дії, слід зазначити, що М.Ю. Фонарьов вважає, що проведення огляду дозволить визначити на момент затримання наявність слідів від ін'єкцій на тілі підозрюваного, давність їх утворення. Отже, в ході дізнання протокол огляду буде прямим доказом вживання особою різних препаратів шляхом введення ін'єкцій. Імовірно буде встановлено час введення ін'єкцій, а також професіоналізм особи, що їх проводила [4, с. 148–149]. І.І. Фуражкіна зазначає, що при проведенні освідування встановлюється: 1) чи є на затриманому, його одязі сліди злочину: частки наркотичних засобів, лікарських препаратів, що містять наркотики, речі й предмети, що зберегли їх залишки, шприци, викривальні записи тощо; 2) чи є в цієї особи ознаки вживання наркотиків, психотропних речовин: сліди ін'єкцій у вигляді дрібних крапок, а також виразки або нариви на кінцівках, передпліччях, плечах, між пальцями рук (наркомани рідко дотримують правила асептики, як правило, не кип'ятять шприци), а також ознаки наркотичного сп'яніння. Крім того, за необхідності у протоколі відображається наявність на особі ушкоджень і її особливі прикмети [5, с. 147]. В.І. Пархоменко стверджує, що у результаті освідування можуть бути виявлені сліди ін'єкцій тощо, специфічні ознаки, за допомогою яких може бути встановлена причетність особи до обігу наркотиків [6, с. 99].

Отже, освідування може засвідчити: 1) факт вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 2) час вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 3) професіоналізм особи, яка вживає чи допомагає вживати (робить ін'єкцію) наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Саме по собі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів не є злочином, проте вживання зазначених речовин певними особами у певному місці може свідчити про факти організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Факт вживання вказаних речовин свідчить

про те, що йому передувало виготовлення, виробництво, придбання, викрадення тощо цих речовин, тобто про вчинення інших злочинів. Час вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за наявності інших даних може засвідчити той факт, що наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги вживалися у певному місці – місці для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Професіоналізм особи, яка вживає чи допомагає вживати (робить ін'єкцію) наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги може допомогти встановити особу, яка здійснювала вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів або допомагала особі вживати такі речовини.

Особи, що вживають наркотичні речовини, достатньо часто вживають їх шляхом введення ін'єкцій, при цьому на тілі залишаються сліди від ін'єкцій, крім того, в залежності від наркотичного засобу на тілі можуть залишитися інші сліди від вживання вказаних речовин [4, с. 148]. Отже, наведені слідові ознаки можна зафіксувати в протоколі шляхом проведення освідування особи.

Зазначену слідчу дію необхідно проводити терміново, оскільки несвоєчасне проведення освідування може призвести до втрати доказів.

Для введення наркотичних речовин шляхом ін'єкції використовуються будь-які ділянки тіла, де видно вени, але сліди від ін'єкцій можуть пройти, якщо використовуються різні ділянки або ін'єкції ставляться професійно, таким чином, через один-два тижні слідів від ін'єкцій може бути не виявлено [4, с. 148–149]. Однією з особливостей введення наркотиків внутрішньовенно і внутрішньом'язово є те, що деякі особи, що вживають наркотичні засоби нетривалий період часу, роблять ін'єкції не у вену, а підшкірно або внутрішньом'язово, використовуючи при цьому будь-які ділянки тіла, доступні для введення голки шприца. Медичні працівники ін'єкції лікарських засобів у такі місця не роблять, за винятком важких випадків, коли людина знаходиться тривалий час у клініці у важкому стані і йому прописана велика кількість різноманітних ін'єкцій, але такі випадки фіксуються в клініці. Тому проведення медичного огляду при затриманні осіб, що вживають наркотичні засоби, є необхідним [4, с. 149–150].

Важливе значення для проведення освідування має питання про склад його учасників. На думку М.Ю. Фонарьова, враховуючи, що для встановлення наявності слідів ін'єкцій необхідне оголення оглянутої особи, то й огляд необхідно проводити особами тієї ж статі і у присутності медичного працівника, який зможе дати ґрунтовний висновок про наявність пошкоджень і приблизні терміни їх утворення [4, с. 149–150]. Крім того, на його думку, у справах пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів слідчий огляд проводиться слідчим у присутності понятих. Слідчий може фіксувати тільки безпосередньо видимі ним сліди якогось впливу, що є на тілі оглянутої особи, при цьому, не володіючи спеціальними знаннями, він не може дати їм оцінку. Дізнавач може описати наявність сліду від уколу, почервоніння на шкірі тощо, але без їх характеристики. У подальшому цей огляд буде використаний для підтвердження факту ін'єкції, почервоніння і не більш [4, с. 150].

Таким чином, в освідуванні можуть брати участь: слідчий, медичний працівник, які повинні бути однієї статі з особою, відносно якої проводиться освідування. Стосовно ж понятих, то відповідно до раніше чинної ч. 2 ст. 127 КПК України 1960 р. вони можуть бути залучені у разі, якщо слідчий визнає це за необхідним. Згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (поятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого

експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

При **медичному освідуванні** висновок дається спеціалістом, який не тільки описує наявність сліду, але і дає йому характеристику. При виявленні почервоніння на обличчі, він описує його характер, від якої речовини воно могло відбутися, бере змиви; при описі ін'єкцій, наприклад на стегні, він описує стан вен у особи у цілому і дає висновок про те, що ця ін'єкція не могла бути зроблена медичним працівником тощо. Це освідування у подальшому може бути використане при проведенні експертиз, а також як доказ [4, с. 150].

Під час освідування можуть відбиратися зразки для порівняльного дослідження. В.І. Пархоменко справедливо зазначає, що враховуючи, що у оглянутого затриманого на тілі, у порожнині рота, губ можуть бути невидимі сліди наркотиків, – необхідно проводити вилучення змивів з поверхонь долонь, пальців рук, порожнини рота, шиї; зіскрібок речовин з-під нігтів (за необхідності – зріз нігтів); вилучення зразків біологічних рідин (кров, слина, сеча); волосся (вуса, борода, покрив голови) [6, с. 99]. І.І. Фуражкіна з цього приводу зазначає, що у межах освідування, за наявності відповідних вказівок у постанові про провадження цієї слідчої дії, за допомогою спеціаліста можуть бути отримані зразки для порівняльного дослідження. Найбільш характерними видами зразків (порівняльних матеріалів) виступають: 1) змиви з рук, шиї, губ, зубів, тіла людини (одержують за допомогою ватних тампонів, змочених медичним спиртом); 2) нігтьові зрізи (зіскоби з-під нігтів); 3) зразки крові з пальця, вени; 4) відбитки пальців і долонь рук; 5) відбитки взуття; 6) відбитки ступенів ніг; 7) зразки поту, слини, сечі, потожирових речовин; 8) зразки волосся з голови; 9) сліди зубів (надкуси, відкуси), зліпки зубів, моделі зубних рядів [5, с. 147]. В.І. Пархоменко також слушно зауважує, що враховуючи, що у оглянутого затриманого на тілі, у порожнині рота, губ можуть бути невидимі сліди наркотиків, – необхідно проводити вилучення змивів з поверхонь долонь, пальців рук, порожнини рота, шиї; зіскрібок речовин з-під нігтів (за необхідності – зріз нігтів); вилучення зразків біологічних рідин (кров, слина, сеча); волосся (вуса, борода, покрив голови) [6, с. 99].

Важливе значення у процесі розслідування організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів має визначення моменту проведення цієї слідчої (розшукової) дії. В.І. Пархоменко рекомендує проводити освідування перед допитом підозрюваного, обов'язково отримавши довідку лікаря про його стан, що дозволить оцінити отримані від нього відомості, оскільки у ряді випадків злочинці змінюють свої свідчення або відмовляються від них, посилаючись на стан наркотичного сп'яніння під час допиту [6, с. 98–99]. Крім того, підозрюваного доцільно піддати освідуванню відразу ж після затримання і проведення інших невідкладних слідчих дій [6, с. 99]. Необхідно зазначити, що під час освідування

особи, можуть бути оглянуті також предмети її одягу, зокрема спідня білизна, а результати такого огляду заносяться до протоколу освідування особи і не вимагають складення окремого протоколу огляду.

Таким чином, освідування по цій категорії справ доцільно проводити відразу ж після затримання і проведення інших процесуальних дій, а при необхідності і перед допитом.

Бажаним є застосування технічних засобів фіксування ходу і результатів освідування. Зафіксованими на знімках можуть бути не всі події що відбувалися під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а лише основна інформація, що має доказове значення, – сліди чи інші ознаки на тілі освідуваної особи, для процесуального закріплення (виявлення) яких і призначалось освідування, або місця, на яких такі ознаки відсутні. Результати застосування технічних засобів оформляються як додатки до протоколу і долучаються до матеріалів кримінального провадження. Ті додатки до протоколу освідування (зазвичай зображення), демонстрація яких стороннім особам може розглядатись як образливе для освідуваної особи зберігаються разом із матеріалами провадження в непрозорому конверті, опечатаному і завіреному підписами слідчого та інших учасників слідчої (розшукової) дії. З матеріалами провадження такі додатки для ознайомлення не надаються, і можуть бути надані для ознайомлення лише суду під час судового розгляду.

Діагностика стану наркотичного сп'яніння відбувається не лише на основі виявлення слідів від ін'єкцій.

Так, В.І. Махмудов зазначає, що відомо, що крім пошкоджень шкірного покриву при введенні наркотичного засобу за допомогою ін'єкцій, у ході огляду можливо діагностувати знаходження у стані наркотичного сп'яніння, виходячи з оцінки поведінки людини. Відмічено, що різні наркотичні засоби по-різному впливають на швидкість реакції, на сприйняття дійсності, зокрема на сприйняття часу. Так, під впливом тироксину, кофеїну, амфетаміну, гашишу або мескаліну час здається дуже довгим. Закис азоту, навпаки, викликає недооцінку тривалості тимчасових інтервалів. Деякі наркотичні засоби двояко діють на правильність сприйняття часу. Наприклад, хінін тривалі тимчасові інтервали як би розтягує, проте на сприйняття тривалості, коротше 15 хвилин, надає зворотню дію. Природно, що встановлення факту знаходження обстежуваного у стані наркотичного сп'яніння за допомогою тестування на правильність сприйняття тимчасових інтервалів – лише один з прийомів огляду [7, с. 108].

Нерідко діагностувати факт знаходження суб'єкта у стані наркотичного сп'яніння фахівець здатний візуально, на підставі емпіричних даних, що містять ознаки про вплив того або іншого наркотика на людський організм. Відмічено, що при сп'янінні опієм, морфієм, героїном, у обстежуваних відмічається блідість, сухість шкіри особи і тіла, різке звуження зіниць очей, у поведінці спостерігається млявість, розслаблення, благодушний настрій. При вживанні снодійних відмічається підвищене потовиділення і червоність особи, сонливість, слина стікає з куточків губ, очі блищать, зіниці розширені, хода похитується, пальці рук сильно тремтять, мова змінена, слова вимовляються невиразно, не домовляються до кінця. Як правило, такі особи озлоблені, поводяться грубо і активно.

При сп'янінні кофеїном і іншими збудливими наркотиками стан збуджений, спостерігається нервозність, гучний сміх, посилена жестикуляція. Обличчя червоніє, очі блищать. Темп мови прискорений, відповіді швидкі, легко зриваються нецензурні вирази [7, с. 108–109].

Так, В.М. Шевчук зазначає, що особи, що накурилися анаші, здаються млявими, сонними, злегка оглушеними, можуть несподівано повертатися, наслідуючи рухи людей, що знаходяться поруч. Їх стан може раптово мінятися: від вибуху веселості, сміху – до прояву тривоги, страху [8, с. 370].

Під час освідування у справах про організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів необхідно дотримуватись заходів безпеки. В.І. Пархоменко з цього приводу пропонує залучати до проведення таких заходів як мінімум двох співробітників: один з яких здійснює огляд (освідування), другий страхує першого співробітника, щоб уникнути небажаних ексцесів з боку особи, що підлягає освідуванню. Крім того, другий співробітник може згодом бути визнаний свідком виявлення будь-яких доказів або внести ясність, якщо особа, яка підлягає освідуванню, висуватиме претензії з приводу порушення її прав при проведенні огляду (обшуку). Такі вимоги при проведенні таких дій викликані перш за все особливостями особи підозрюваного (обвинуваченого) [6, с. 100].

Отже, освідування є важливою і поширено слідчою (розшуковою) дією, тактичне забезпечення якої має велике значення. Крім того, для вдосконалення методики розслідування злочинів за фактами організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів пропонується передбачити в ОВС посаду спеціаліста для виявлення у підозрюваній особі ознак вживання наркотичного засобу, оскільки за час доставлення вказаної особи до лікарні слідова картина і стан цієї особи змінюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
2. *Удалова Л.Д.* Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.Д. Удалова, Н.З. Рогатинська. – К. : КНТ, 2009. – 154 с.
3. *Удалова Л.Д.* Кримінальний процес України. Особлива частина : [підруч.] / Л.Д. Удалова. – К. : Кондор, 2009. – 280 с.
4. *Фонарев М.Ю.* Досудебное производство по делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотиков, осуществляемое органами дознания (организационные и уголовно-процессуальные вопросы) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М.Ю. Фонарев. – М., 2004. – 226 с.
5. *Фуражкина И.И.* Противодействие расследованию наркопреступлений и пути его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И.И. Фуражкина. – Краснодар, 2004. – 205 с.
6. *Пархоменко В.И.* Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.И. Пархоменко. – М., 2005. – 230 с.
7. *Махмудов В.И.* Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, в приграничных регионах России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.И. орлы Махмудов. – Калининград, 2000. – 179 с.
8. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Одиссей, 2009. – 960 с.

Отримано 15.05.2015